

DOI: 10.26565/2786-5312-2025-101-10
УДК 811.161.2'25:821.163.1-97

О. І. Чередниченко

доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України

e-mail: o-cherednychenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4705-4324>;

GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=BSwXwbAAAAAJ&hl=uk> ;

RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Oleksandr-CHEREDNYCHENKO-2300643670>

Нове в українському історичному і теоретичному перекладознавстві

Стаття репрезентує комплексне дослідження сучасного стану українського перекладознавства у контексті біблійного і літургійного перекладу. Зазначено, що наукові праці, які досліджують цю тематику, дозволяють по-новому осмислити ключові етапи розвитку перекладу релігійної літератури, що відіграли вирішальну роль у формуванні культурної спадщини та національної ідентичності українського народу. Літургійний переклад, який має особливу значущість у релігійній сфері, визначається як чинник, що сприяє єднанню нації навколо християнських моральних цінностей. Дослідження жанрово-стилістичних аспектів перекладу на матеріалі української і польської мов, надає теоретичне обґрунтування для вирішення практичних завдань, пов'язаних із творчістю перекладача релігійної літератури. Особливо цінним є розширення географічних меж українського перекладознавства через включення до наукового обігу результатів досліджень представників української діаспори Пряшівщини. Їхні праці допомогли краще зрозуміти історію українсько-чесько-словацьких перекладацьких зв'язків та забезпечили основу для розбудови часткових теорій перекладу між близькоспорідненими слов'янськими мовами. Представлено комплексний погляд на проблематику, що поєднує історичний аналіз, теоретичні дослідження та практичні рекомендації для професійних перекладачів у контексті міжкультурної комунікації і збереження національної спадщини.

Ключові слова: Біблія, Євангеліє, жанрово-стилістичні проблеми, літургійний переклад, церковнослов'янські тексти.

Як цитувати: Чередниченко, О. (2025). Нове в українському історичному і теоретичному перекладознавстві. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, (101), 99-107.

DOI 10.26565/2786-5312-2025-101-10

In cites: Cherednychenko, O. (2025). New in Ukrainian historical and theoretical translation studies. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching*, (101), 99-107.

DOI 10.26565/2786-5312-2025-101-10

1. ВСТУП

Упродовж двох останніх років у Дослідно-видавничому центрі Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові вийшли друком перекладознавчі праці, які привертають увагу дослідників. Йдеться про такі книжки: 1. Oksana Dzera, Taras Shmihor "A Chronology of Ukrainian Biblical and Liturgical Translation" («Хронологія біблійного та літургійного перекладу в Україні») [3]. 2. Taras Shmihor "Liturgical Translation in Ukraine and Poland: A Comparative Approach to Text, Religion and Culture" («Літургійний переклад України та Польщі: компаративний підхід до тексту, релігії та культури») [4]. 3. «Українське перекладознавство Пряшівщини»: антологія / уклали Т. Шмігер і О. Літвіняк [2]. Названі праці вписуються в традицію вивчення історії і теорії перекладу у різних сферах діяльності та спонукають до уважного розгляду, що і є метою нашої розвідки.

З античних часів і дотепер питання релігійного перекладу не перестають цікавити дослідників, зважаючи на роль, яку відіграли перекладні сакральні тексти у розвитку людської цивілізації і поширенні світових релігій. Об'єктом дослідження виступають переклади релігійних текстів, зокрема Біблії, що за кількістю і обсягом видань посідають одне з перших місць у світовій перекладній літературі. Інтерес до них зростає у час тяжких випробувань – війн, природних катаклізмів тощо. У відомій класифікації типів текстів та відносних критеріїв перекладу Мері Снелл-Горнбі зараховує біблійний переклад до художнього (literary translation) [5]. На мою думку, переклад релігійних текстів, включно з Біблією, цілком заслуговує на статус окремого типу письмового перекладу, у якому поєднуються проблеми відтворення історичних, філософських, художніх, дидактичних і офіційно-ділових текстів. У цьому сенсі актуальність досліджень перекладу різних жанрів релігійної літератури не піддається сумніву. Дослідження виконано на матеріалі перекладів літургійних текстів двома близькоспорідненими мовами (українською і польською).

2. ОСНОВНА ЧАСТИНА

2.1 Хронологія біблійного та літургійного перекладу в Україні. У передмові до своєї книжки Оксана Дзера і Тарас Шмігер слушно зазначають, що, хоча історія не дорівнює хронології, остання є важливим інструментом для розуміння загальної парадигми цивілізаційного прогресу, а також меморизації ключових фактів і подій. Хронологія біблійного і літургійного перекладу, який пов'язаний з Україною, охоплює час від кінця IX до XXI сторіччя. Вона починається із згадки про святих Кирила і Мефодія, які запровадили слов'янську мову до літургії і своєю місіонерською діяльністю, що стартувала 862 р. у Моравії, відіграли визначну роль у розвитку слов'янського письменства і культури. У

60-і роки IX ст. вони перекладали літургійні Євангелії, Апостол, Притчі і Псалтир. Ці тексти сприяли поширенню християнства у Київській Русі-Україні після її хрещення у 988 р.

Важливим етапом на шляху утвердження християнської віри на нових теренах стала діяльність Великого Київського князя Ярослава Мудрого, який, згідно з «Повістю минулих літ», «скликав 1037 р. чимало писарів і перекладав з грецької на слов'янську. Він написав і зібрав багато книжок, за допомогою яких віряни отримували релігійну освіту». Хронологія фіксує час написання в XI–XIV століттях усіх відомих Євангелій, зокрема Реймського, Юріївського, Галицького, Холмського, Євсевієвого, Луцького, Королевського, а також Київського Псалтиря, які свідчать, з одного боку, про високу писемну культуру в середньовічній Україні-Русі, а з іншого, – про співіснування слов'янської (церковнослов'янської) мови з українською у сукупності її діалектів. Про це говорить присутність діалектних фонетичних, морфологічних рис і лексичних елементів староукраїнської мови в рукописних текстах перекладів, виконаних слов'янською мовою. Особливою виявилася історична доля Реймського Євангелія (IX–XIV ст.), яке складається з 16 кирилических аркушів (ймовірно, найдавнішого рукопису з бібліотеки Ярослава Мудрого) і 31 глаголических аркушів. За легендою, його привезла до Франції дочка князя Ярослава Анна Київська, дружина французького короля Генріха I (Henri I), і в подальшому воно використовувалось під час коронації французьких монархів.

Першою українською книгою називають Пересопницьке Євангеліє (1556–1561), на якому складають присягу президенти України з часу відновлення у 1991 р. її незалежності. Староукраїнська мова цього друготвору містить мінімальну кількість церковнослов'янських елементів і виразно відбиває фонетичні, граматичні і лексичні риси живої народної (так званої простої) мови XVI ст. Рукопис, який було знайдено 1838 р. у бібліотеці Переяславської богословської семінарії, є першим повним перекладом українською мовою чотирьох Євангелій, а також витвором каліграфії і мистецтва мініатюри. Припускають, що переклад було зроблено за посередництва польської протестантської версії Нового Заповіту 1553 р. Пізніше на Волині з'явилися неповні копії Пересопницького Євангелія (Волинське Євангеліє 1571 р. і Литківське Євангеліє 1595–1600 р.).

Чільне місце в українській культурі посіла Острозька Біблія 1581 р., перший повний переклад Біблії церковнослов'янською мовою, ініційований князем Костянтином Острозьким і виконаний під його керівництвом визначними вченими Острозької Академії. Книгу надрукував Іван Федорович, молитву якого вміщено наприкінці стародруку. Упродовж віків Острозьку Біблію називали «другим оригіналом», оскільки в українському релігійному просто-

рі її розглядали як найбільш авторитетний текст Святого Письма, який використовувався для літургії, а також у присягах і богословській літературі. Всі наступні церковнослов'янські версії Біблії, що вийшли в Росії (Московська Біблія 1663 р. та Єлизаветинська Біблія 1751 р.) були не чим іншим, як росіянізованими варіантами Острозької Біблії.

Кінець XVI – початок XVII ст. ознаменувався появою так званих Учительних Євангелій (понад 100 текстів), які тлумачили Біблію і містили переклади староукраїнською мовою уривків з Нового і Старого Заповіту. У 1616 р. Мелетій Смотрицький переклав українською церковнослов'янські версії Учительних Євангелій двох Константинопольських патріархів – Калістуса і Філотеуса. 1619 – рік виходу в світ Учительного Євангелія Кирила Ставровецького-Транквіліона, яке пізніше було перекладене сучасною українською мовою і видане у Львові 2014 р. У 1637 р. побачило світ Учительне Євангеліє Києво-Печерської Лаври, передмову до якого написав митрополит Київський і Галицький Петро Могила. У цьому ж монастирі протягом 1610–1640 рр. було здійснено широкомасштабний проєкт перегляду і повторного перекладу літургійних книг. Перекладачі і видавці Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Памво Беринда, Тарас Земка, Петро Могила звернулися до грецьких оригіналів і на їх основі виправили церковнослов'янські версії, зокрема «Часослова» (1616 р.) і «Літургіаріона» (1629 р., 1639 р.), періодично використовуючи середньоукраїнську мову.

Для подальшої історії розвитку українського релігійного перекладу істотне значення мала творчість Тараса Шевченка, який 1845 р. переклав сучасною українською мовою десять псалмів, що склали цикл «Давидові псалми», виданий окремою книжкою Пантелеймоном Кулішем у 1860 р. Хоча деякі літературні критики схильні розглядати цей цикл як парафраз або імітацію, існує інша точка зору, яка полягає у тому, що Шевченко дбайливо переклав тексти псалмів з церковнослов'янської мови, поєднавши власне переклад одних фрагментів з переспівом інших. При цьому поет зберігає образну систему оригіналів і часто надає їм нового ідейного значення [1, с. 23].

Хронологія XIX ст. подає такі прикметні з погляду української культури події, як публікації перекладів псалмів, зроблених П. Гулаком-Артемівським (1857 р., 1858 р.) і М. Максимовичем (1859 р.), перекладу П'ятикнижжя П. Кулішем під назвою «Святе письмо, або Повний переклад Біблії Старого та Нового Заповіту» (1869 р.), його ж віршованого перекладу Псалтиря, виданого 1871 р. у Відні (усі опубліковані Кулішеві переклади виходили під псевдонімом Павла Ратала). До цього переліку слід додати опублікований фізиком Іваном Пулюєм молитовник 1871 р. і його спільний з П. Кулішем український переклад чотирьох Євангелій, який анонімно вийшов друком у Відні того ж року. Нові перекла-

ди знайшли свого читача попри заборони цензорів та москвофілів, які не сприймали української мови перекладів, вимагаючи користуватися церковнослов'янською. Однак 1880 р. у Львові Наукове Товариство імені Т. Шевченка надрукувало повний текст Нового Заповіту в українському перекладі П. Куліша й І. Пулюя.

XX ст. було позначене багатьма суспільними змінами, які відбилися на культурному і релігійному житті. На тлі кількох війн і революцій почалося відродження української ідентичності, чому сприяли нові переклади Біблії і літургійної літератури. Серед перекладачів виділимо подвижницьку працю Івана Огієнка (митрополита Іларіона), який на початку 20-х років, перебуваючи у складі уряду УНР в екзилі, заснував у польському місті Тарнуві видавництво «Українська автокефальна церква», де надрукував молитовні книги для дорослих і дітей, Літургію Святого Іоана Золотоустого (1922 р.), а також служби на Великдень, Трійцю, Вечірню та Утреню. Перша українськомовна літургія за перекладом Огієнка відбулася у Греко-Католицькому храмі Львова (Преображенська церква) 26 березня 1922 р. Польська поліція відреагувала і звинуватила самого перекладача у започаткуванні відродження Греко-Католицької церкви, хоча перекладач був православним. 1937 р. у Львові Іван Огієнко, видатний філолог і теолог, автор дослідження «Методологія перекладу Святого писання і літургійних книг українською мовою», опублікував свій переклад чотирьох Євангелій відповідно до контракту з Британським біблійним товариством. Цей переклад неодноразово перевидався, зокрема у Варшаві 1939 р. (Новий Заповіт і Псалтир), у Лондоні 1962 р. і у Москві 1988 р. Щоправда, московське видання не згадало перекладача, обмежившись посиланням на першоджерело 1962 р. Британського біблійного товариства. Свій внесок в український переклад Біблії і літургійної літератури у XX ст. зробили: Олександр Бачинський, Михайло Лободовський, Олексій Слюсарчук, Ярослав Левицький, Михайло Кравчук, Михайло Кобрин, Іван Хоменко та ін.

Процес засвоєння релігійної християнської літератури триває у XXI ст. Відзначаємо тенденцію до перекладу старовинних церковнослов'янських текстів сучасною українською мовою та транслітерації староукраїнських текстів на основі церковнослов'янського кириличного письма на сучасне українське кириличне письмо. Так, 2001 р. було надруковано перше видання транслітерованого тексту Пересопницького Євангелія на основі спеціальної системи транслітерації, розробленої дослідниками Інституту української мови НАНУ О. Онищенком, І. Чепігою, Л. Дубровіною і Л. Гнатенко. Друге видання, яке вийшло 2011 р. під назвою «Пересопницьке Євангеліє. Дослідження і транслітерований текст», містить факсимільні тексти оригіналів, оригінал транслітерованого тексту на сучасне українське

кириличне письмо та переклад Пересопницького Євангелія сучасною українською мовою. Обидва видання супроводжуються глосаріями і науковим коментарем.

Іншим стародруком, який було перекладено сучасною українською мовою зі слов'янської, стала Острозька Біблія. Цей переклад зробив архімандрит Української греко-католицької церкви Рафаїл Турконяк. Книга видавалась у 2006, 2007, 2010 і 2018 роках, а її перекладач удостоївся Національної премії ім. Тараса Шевченка.

У наш час різні християнські конфесії України активно працюють над редагуванням старих і створенням нових перекладів Святого Письма, літургій і молитовних книг, які часто видаються у двомовному форматі. Немає сумніву у тому, що старі і нові переклади релігійної літератури становлять інтерес не лише для історії культури, а й для філологічної науки як об'єкти мовознавчих і перекладознавчих досліджень.

2.2. Літургійний переклад України та Польщі: компаративний підхід до тексту, релігії та культури. Системне порівняльне дослідження Т. Шмігера про літургійний переклад в Україні і Польщі виконано на перетині перекладознавства, історії культури і теології. Воно складається з трьох частин, у яких розглянуто питання теорії, історії і критики літургійного перекладу в контексті української і польської культури. У теоретичній частині наголошується на взаємозв'язку порівняльних досліджень релігії, історії і перекладу. Автор виокремлює ключове поняття догматичної еквівалентності у літургійному перекладі, яка залежить від врахування розмаїття мовних і герменевтичних зразків, а також стилістичних, поетичних і музичних параметрів тексту.

На думку автора (і з нею варто погодитися), для досягнення еквівалентності в літургійному перекладі не зайвим буде звернення до 7 принципів, сформульованих у 1922 р. І. Огієнком у коментарях до його перекладу Літургії Святого Іоана Золотоустого: 1) перекладати з оригіналу, але при цьому враховувати традицію, усталену в церковнослов'янській біблійній та літургійній літературі (цей принцип визначається відмінностями літургійних практик в різних православних церквах, через що оригінал завжди є «несподіванкою» в ортодоксальному перекладі; 2) звертати увагу на специфічні риси тексту, який співають, промовляють вголос або декламують у тиші цей принцип також передбачає можливе вживання іншої мови священиком, яка не оголошується публічно, і це важливо для визначення пріоритетів перекладу текстів для офіційного літургійного використання); 3) враховувати гебрейсько-еліністичну поетику (біблійні та літургійні тексти переважно поетичні, і ці риси надають літургії неабиякої словесної краси); 4) уникати будь-якого розширеного тлумачення (цей принцип вводить перекладача в герменевтич-

ну традицію церкви, коли перекладацька вільність урівноважується догматичною точністю; 5) зіставляти літургійну мову з текстом Нового Заповіту (перекладач має пам'ятати лексикон і формули, перенесені безпосередньо з Біблії, і вони мають бути такими ж, як і в офіційному перекладі Біблії, інакше віряни не відчують прямого контакту і асоціацій з Біблією); 6) використовувати «високий» стиль української мови, звертаючи увагу на його мелодійність, чистоту і доступність для широкого загалу; 7) переклад Божественної літургії українською мовою означає вшанування українських святих, української церкви, української влади, а також примноження молитов і ектеній, які є національними за змістом. Хоча творець принципів не вживав сучасної термінології (перекладність, еквівалентність тощо), він заклав підвалини сучасної теорії літургійного перекладу, виділивши три головні аспекти: семантику (включно з догматичним тлумаченням), поетику (врахування особливої поетики кожного оригінального тексту і поетики очікуваної цільової рецепції) і виконуваність (включно з музичними зразками та особливими рисами слухового сприйняття). Час не спростував погляди Огієнка, а лише доповнив їх новими дослідженнями.

У наш час відомо про різні види еквівалентності текстів оригіналу і перекладу (семантичну/денотативну, стилістичну/конотативну, динамічну, прагматичну, ситуативну, функційну тощо), але, як вважає Т. Шмігер, найважливішою для літургійного перекладу є догматична еквівалентність, яка включає семантичні компоненти, суттєві для належної інтерпретації релігійного тексту, і виявляється на кількох рівнях: 1) на рівні термінів; 2) на рівні лексичної, культурної і теологічної інтерпретації; 3) на рівні граматичної інтерпретації; 4) на рівні фонетичної просодії [4, с. 26]. Однак, визнаючи значущість форми, жанру та стилю тексту, ієрархію рівнів еквівалентності слід доповнити жанрово-стилістичними критеріями, зокрема композиційним.

У монографії наведено цікаві приклади того, як релігійна догма керує діями перекладача у виборі лексичних відповідників (пор. англ. *servant of God* і укр. «раб Божий» (досл. *slave of God*), в інтерпретації та вживанні тих чи тих граматичних форм, які можуть кваліфікуватися вищим духовенством як єретичні в межах певної християнської конфесії. Це не означає, що з часом не змінюються самі догми і не відбуваються зміни у перекладацьких підходах, адже в середньовіччі і сам переклад сакральних текстів з класичних мов новоствореними європейськими мовами вважався єрессю.

Автор монографії підсумовує погляди польських і українських перекладачів та перекладознавців на процес відтворення сакральних текстів, включно з літургійними, який має свої особливості в католицькій і православній традиціях. Відомо, що католицька традиція вітає виконання інструменталь-

них музичних творів під час проведення літургій, а відтак вони мають бути вплетені в текст, який промовляється усно. Цього немає в православній традиції, яка забороняє використання інструментальної музики, замінюючи її співом. Тож виникає ціла низка питань, як зробити перекладний літургійний текст співочим, чи є літургійна мелодія артефактом національної культури або ж наслідком теологічної експансії, чи є «неважливі» слова, які можна опустити в інтерсеміотичному перекладі, чи здатні різні музичні зразки пробуджувати однакові почуття стосовно того самого тексту, чи є роль вокалу однаковою у Візантійському і Римському ритуалах і якщо так, то чи є вона однаковою в оригіналах і перекладах? Т. Шмігер своїм дослідженням намагається дати відповідь на ці та інші важливі питання.

В історичній частині монографії описано етапи становлення літургійного перекладу на теренах України і Польщі, починаючи від X ст., що є цілком логічним, адже християнство прийшло до обох країн приблизно в один і той же час: у 966 р. – до Польського князівства і у 988 р. – до Київської Русі. Якщо в Україні панівною мовою літургій аж до XVIII ст. була церковнослов'янська, а переклади відповідних текстів робилися головню з грецької, рідко з латини і давньої верхньонімецької, то в Польщі панівною мовою була латина, хоча частина літургійних пісень була перекладена і виконувалась польською мовою, причому переклади часто робилися через посередництво чеських і німецьких перекладних текстів. Перше офіційне визнання польського літургійного перекладу відбулося 1248 р., коли Вроцлавський синод ухвалив, що молитви «Отче наш» і «Вірую» мають промовлятися польською мовою під час меси. Це була реакція на німецьку експансію, у якій вбачали загрозу для церкви і нації. Тоді було відкрито шлях до створення польських релігійних пісень і ширшого використання релігійних перекладів у громадському житті.

Переклад літургійних текстів як у польській, так і в українській культурах, висував чимало проблем, пов'язаних насамперед із їхньою поетичністю. Застосування популярного у старі часи буквально (дослівного) перекладу, як знака пістету щодо оригіналу, тут не допомагало, а лише шкодило належному відтворенню ритмомелодики текстів релігійних пісень, позаяк змінювалася кількість складів у строфі і мелодика грецького оригіналу не зберігалась у перекладі. Тому паралельно застосовували так званий еквіритмічний переклад, який дозволяв зберегти ритмічну структуру і мелодику оригіналу шляхом заміни або навіть вилучення окремих слів. У такий спосіб створювалися національні варіанти літургійного тексту, часом доволі віддалені від оригіналу. Крім того, появи різних варіантів літургійних текстів сприяла неоднорідність релігійного середовища в межах однієї лінгвокультури. Щодо української ситуації, то її характеризує

насамперед співіснування двох основних християнських конфесій – православної і греко-католицької, відмінності між якими виявляються вже на рівні вживання власних назв (пор. укр. «Святий Іоан(н) Златоуст(ий)» і «Святий Іван Золотоуст(ий)», англ. *Saint John Chrysostom*, фр. *Saint Jean Chrysostome*). Для польської релігійної спільноти характерним є співіснування більшої католицької і меншої православної громад. Якщо перша орієнтована на римську традицію, то друга – на візантійську.

Переклади літургійних текстів національними мовами, так само як і переклади Святого письма, відіграли визначну роль у формуванні національної ідентичності. Водночас вони укріпили у вірян відчуття приналежності до спільної європейської християнської культури, а відтак і до спільних цінностей. Мова таких перекладів набула символічної функції, отримавши визнання і престиж у релігійній сфері, що наблизило її до статусу класичних мов. Мовна політика в Україні часів СРСР, на відміну від Польщі, не підтримувала вживання української мови у сфері релігії і, м'яко кажучи, не вітала нових українських перекладів біблійних і літургійних текстів, оскільки самі українські церкви (Автокефальна православна і Греко-Католицька) були заборонені і продовжили своє існування лише у діаспорі. Ситуація кардинально змінилася з незалежненням України у 1991 р. і відродженням українських церков, а також створенням Української православної церкви Київського патріархату, який доклав чималих зусиль для організації нових перекладів і видання богослужбових книг сучасною українською мовою. За короткий час було перекладено і видано цілий корпус основних літургійних текстів, зокрема: Служебник (1995 р.), Требник (2000 р.), Часослов (2000 р.), Богослужіння (2001 р.), Тріодь (2002 р.), Псалтир (2004 р.), Акафістник (2007 р.) та ін. Гаслом для цих книг видавці обрали фразу «Славити Бога українською». Щоправда, критики закидають окремим перекладам не завжди виправдане перевантаження мови церковнослов'янськими словами, заміну усталених українських богословських термінів церковнослов'янськими, подекуди незмінену поетику оригіналу і водночас впровадження деяких стилістичних інновацій.

Зразки перекладознавчого аналізу текстів, який дозволяє оцінити якість літургійних друготворів, подано у третій частині монографії Т. Шмігера. Автор заглиблюється у пошуку і визначенні критеріїв оцінки якості перекладів, зосереджуючись на таких вимірах, як естетичний, мовний, експресивний, художній (фікціональний), афективний (емотивний), а також онтологічний. Очевидно, що ці виміри перетинаються і не існують у чистому вигляді, адже неможливо уявити естетичність і художність літургійного тексту без експресивності і емоційності. Цікавими є авторські спостереження щодо перекладу емоційних описів та емотивних термінів

у текстах літургійних співів, де вони вживаються, аби викликати безпосередню емоційну відповідь у читача/слухача. Йдеться, зокрема, про літургію на честь Різдва Пресвятої Богородиці, яка є головним жіночим образом у християнських текстах. Характерно, що цей образ дещо по-різному актуалізується в західній і східній традиціях. Перша акцентує увагу на фізичному стані жіночої особистості (пор. англ. *the Virgin Mary*, фр. *Sainte Vierge*, укр. «Діва Марія»). Друга наголошує на суспільній функції персонажа («Богоматір», «Богородиця», «Матір Божя»). Автор проаналізував вживання термінів, що виражають емоції радості, гніву, печалі, страху тощо, в грецьких, церковнослов'янських, староукраїнських, сучасних українських і польських літургійних текстах, відзначивши історико-культурні зміни в інтерпретації згаданих понять та заміщення відповідних первинних термінів вторинними синонімічними відповідниками у нових перекладах.

Перекладач як суб'єкт вторинної творчості, яка полягає у пересотворенні оригіналу іншою мовою, мусить зберегти усі його домінуючі жанрово-стилістичні риси. Такими для літургійного тексту є його меморіальність («літургія – модель церковного історіотворення»), іконічність («основа для майстерного втілення релігійного наміру та інтерпретації в текстах»), образність («розум організовує сприйняття в Образі, який має підґрунтя»). Важливим є збереження ключових образів, які в плані вираження можуть відрізнятися в інших соціокультурних традиціях (пор. англ. *the Palm Sunday*, фр. *le dimanche des Rameaux*, пол. *Niedziele Palmovq*, укр. «Вербна неділя»). Не менш важливим є врахування асоціативного поля макрообразу, яке дозволяє добирати додаткові лексеми для розширення тексту за потреби збереження його ритму. Цікавим у цьому сенсі є наведений у монографії приклад макрообразу Хреста, який первинно асоціювався зі стражданням і болем, а також у дохристиянську добу – з тортурами і карою, а нині за наполяганням церкви має асоціюватися з надією і світлом. Саме тому відповідна лексема вживається в оточенні слів метафоричного характеру (на кшталт дієслів «сяяти», «яснити»), що символізують надію і світло, створюючи позитивний макрообраз Хреста.

У книзі порушено широке коло питань функціонування літургійних текстів в історії української і польської релігійних спільнот, де вони поряд з іншими сакральними текстами завжди мали високий авторитет у вірян і використовувалися не лише для спілкування з Господом, а й для потреб виховання і навчання. Тож видана автором праця має значення не лише для перекладознавства і філології в цілому, а й для низки суміжних дисциплін, передусім для історії культури. Чітка й прозора англійська мова цього видання, як і попереднього, робить українську історію видимою і доступною у світовому комунікаційному просторі.

2.3. Українське перекладознавство Пряшівщини. Антологія «Українське перекладознавство Пряшівщини» вводить в науковий обіг дослідження перекладу в ареалі, який досі не був достатньо знайомим українському читачеві. Проте, як справедливо зазначили її укладачі Тарас Шмігер і Олександра Літвіняк, не можна писати історію українського перекладознавства, оминаючи те, що зроблено українцями за межами материкової України на українських етнічних територіях або в діаспорі. Антологія складається з трьох частин: історичних оглядів (Т. Шмігер, О. Літвіняк, М. Роман), бібліографії (1952–2022 рр., 610 позицій) та самого корпусу статей (32 публікації), що їх написали науковці українського походження на Пряшівщині, яка нині входить до складу Словаччини.

Історичні огляди, вміщені в антології, подають панораму розвитку українського перекладу у Пряшівському регіоні та відомості про сподвижників українського перекладознавства. При цьому наголошується, що пряшівські українськомовні перекладознавчі публікації є частиною української школи перекладознавства, а їхня своєрідність пов'язана насамперед із мовними парами (словацько-український і чесько-український переклад). Оскільки до 90-х років ХХ ст. Пряшівщина, як і в цілому Словаччина, перебувала у складі єдиної чехословацької держави, то праці словацьких дослідників мали ширший загальнодержавний контекст. Про це свідчать назви серії «Статті, матеріали й дослідження до історії чехословацько-українських взаємовідносин», головним редактором та автором якої був М. Мольнар, а також монографія Ю. Кундрата «Український художній переклад у Чехословаччині (1945–1980)». Останній розробив трирівневу модель оцінки якості перекладів, що включала лексико-фразеологічну відповідність (тобто смислову точність та експресивно-стилістичну відповідність лексичних і фразеологічних одиниць), граматичну відповідність (враховуючи поетичну синтаксу) і стилістичну відповідність тексту (збереження образної системи та ритмічно-інтонаційних засобів). Пряшівські дослідники вивчали як проблеми перекладу чеської і словацької художньої літератури українською мовою, так і рецепцію творів українських письменників, зокрема Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, В. Стефаника, М. Коцюбинського та ін., у словацьких і чеських версіях. При цьому вони часто послуговувалися працями українських перекладознавців М. Рильського, Г. Кочура, В. Коптілова, Р. Зорівчак, М. Новикової та ін.

Укладачі антології представили українському читачеві визначних словацьких перекладачів і перекладознавців українського походження. Серед них – літературознавець і перекладач Михайло Мольнар (1930–2006), який переклав словацькою і чеською мовами твори Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Василя Стефаника,

Олександра Довженка, Юрія Яновського. У своїх статтях він досліджував питання історії перекладів з української чеською та словацької мовами й навпаки («Перші чеські та словацькі переклади поезій Лесі Українки», «Перші українські переклади Яна Коллара» та ін.), проблему рецепції перекладів («Олесь Гончар і Чехословаччина»), різні аспекти критики перекладу («За серйозну критику і творчу наукову співпрацю» та ін.).

Михайло Роман, літературознавець і перекладач, є автором монографії «З історії культурно-літературних словацько-українських зв'язків» (1971 р.). Українською мовою переклав семіотичну працю словацького автора В. Пацала «Знак – межовий камінь спасіння і прокляття» (2014 р.), а словацькою мовою відтворив книжку українського філолога М. Наєнка «Український літературний романтизм: добовий і наддобовий» (2006 р.). У своїй статті «Добре слово про прашівських перекладознавців» М. Роман зауважує: «Всі ми на Прашівщині починали перекладати без теоретичної перекладацької підготовки і виходили з того, хто як із нас відчував мову художнього чи наукового тексту оригіналу і наскільки володів мовою, на яку перекладав» [2, с. 48].

В антології подано персоналії і статті Ілля Галайди і Яна Юрча. Ілля Галайда (1931–2017), поет, прозаїк, перекладач і науковець, досліджував питання творчості і зсувів у перекладі, відтворення форми, змісту і образності оригіналу, адекватності перекладу (стаття «Художній образ та адекватність перекладу на українську мову віршів Янка Краля “Повернення” та “Сторож народу”»). Оpubлікував дві книжки перекладів зі словацької мови на українську – «Недовговічність» Йозефа Довгерта та поетична збірка «Із кузні часу». Літературознавець і перекладознавець Ян Юрчо вивчає проблематику літературної україністики і перекладів творів українських письменників словацькою мовою та словацьких письменників на українську мову, зокрема вплив індивідуальності перекладача на результат його роботи, мовні проблеми перекладу, межі вільності перекладу та відповідальність перекладача за їх окреслення тощо (статті «Перекладна українська поезія на сторінках “Словацьких поглядів” до 1945 р.», «Мова і переклад», «Рукопис перекладача», «Від суб'єкта до суб'єкта»).

Поет, перекладач і літературознавець Йосиф Шелепець є автором статей «Українська дума в словацькому перекладі», «Забутий поет і перекладач Микола Келлій» та «Сладковичева “Марина” в українських перекладах». У них він досліджує зокрема питання історії перекладу і віднайдення раніше невідомих перекладів, індивідуальний стиль перекладача у досягненні еквівалентності змісту і форми першотвору та друготвору, вплив соціокультурних чинників на еволюцію критеріїв якості перекладу тощо. Любиця Бабота представлена в антології статтями «Твори Івана Франка в перекладах Юрія

Жатковича і Гіадора Стрипського» та «Українська література в перекладах Юрія Андрічика». Перекладознавицю цікавлять проблеми перекладу української художньої літератури словацькою і чеською мовами, а також еволюція творчої особистості перекладача. Письменник, видавець і перекладач Іван Яцканін є автором статей «Українська поезія на сторінках словацької преси до 1945 р.» і «Богдан Лепкий у словацькій перекладній літературі», в яких висвітлює історію словацьких перекладів творів українських класиків, проблеми відтворення просодичних характеристик поетичного мовлення, питання вірності і вільності перекладу, чистоти мови перекладної літератури, стилю перекладача.

Найбільше статей в антології (8 з 32) належить вже згаданому мною перекладознавцю Юрію Кундрату (1935–2018), який був вельми плідним дослідником проблем художнього і фахового перекладу, що впливає з бібліографії його праць. Питання історії українських перекладів і проблему ідентифікації перекладачів у зв'язку з відсутністю належної паспортизації в деяких періодичних виданнях він висвітлює у статтях «Художні переклади на сторінках “Дуклі”», «Видавнича діяльність в галузі української перекладної літератури Чехословаччини», «Тенденції розвитку перекладу чеської та словацької літератур на українську мову в Чехословаччині після 1945 р.» Творчі портрети словацьких перекладачів подано у статтях «Художні переклади Федора Лазорика», «Перекладна творчість Івана Мацинського», «Перекладацький ужинок Андрія Пестременка», «Мілан Бобак як перекладач та інтерпретатор». Статті містять не лише позитивні оцінки опублікованих перекладів, а й аналіз їхніх недоліків, як-от: відсутність паралельних текстів, вибір для перекладу не завжди вартісних у культурному й естетичному відношенні творів, вживання словакізмів в українських перекладах, семантична інтерференція мов, яка призводить до появи «хибних друзів перекладача», а відтак – до перекурення вихідного змісту, вибір стилістично неадекватних відповідників тощо. У галузі фахового перекладу Ю. Кундрат написав статтю «З досвіду роботи над перекладом текстової частини звукового фільму на українську мову», в якій автор знайомить читача з основними проблемами українського озвучення словацького телесеріалу. Попри близькість української і словацької мов, яка дозволяє часто використовувати прямі і повні відповідники (еквіваленти) вихідних одиниць, чимало словацьких позначень не мають однослівних відповідників і перекладаються за допомогою дво- і трикомпонентних словосполучень. Це може призвести до розтягування реплік у діалозі і порушення синхронізації перекладного тексту з оригіналом, з жестами, мімікою та артикуляційними рухами його персонажів, що є головною вимогою дубляжу кінофільмів. Для досягнення синхронізації з оригіналом перекладач

змушений скорочувати репліки за рахунок вживання коротких функціональних відповідників (гіперонімів: *slanina* → «копчене сало» → «сало»; синонімічних замінів: *záchranka* → «невідкладна медична допомога» → «швидка»; кальок: *soférovat'* → «вести машину» → «шоферувати»). Можна посперечатися з деякими рішеннями перекладача. Чим, наприклад, калька «шоферувати» краща за цілком нормативне слово «кермувати»? Але, безумовно, перекладач має право на своє рішення творчої проблеми.

Перекладу військової термінології у словацькій версії роману Василя Шкляра «Чорний ворон» присвячено статтю Адріани Амір. Авторка докладно проаналізувала варіанти перекладу фахових термінів на позначення зброї та військової техніки українських повстанців і дійшла висновку, що словацький перекладач роману Володимир Черевка допустив ряд неточностей через зловживання прийомом семантичної генералізації, внаслідок чого було втрачено історичний і національний колорит багатьох назв, а текст роману зазнав певної модернізації. Так, розроблений бельгійцями у 1895 р. для Російської імперії семизарядний револьвер Наган (від прізвища братів-розробників Еміля і Леона Наганів), який набув популярності і став культовим у радянські часи, перетворився у перекладі на сучасний пістолет (*pistol'*), хоча словацька мова має власний варіант назви *revolver Nagant*. Іншою вадю словацької версії роману, за свідченням А. Амір, є дослівний переклад одиниць військового сленгу та прямі запозичення назв реалій без будь-яких пояснень. Тут наводяться приклади термінів «кукурудза» (тип ручної гранати) і «тачанка», які перекладено словацькою відповідно як *kukurica* (досл. «кукурудза») і *tačanka* (транскодована реалія). При цьому авторка зауважує, що останній термін існує в перекладній літературі і в корпусі словацької мови, але через його застарілість потребує декодування, чого перекладач не зробив. Він також допустив варіантний переклад одних і тих самих термінів, що ускладнило сприйняття тексту читачем.

Ще одна розвідка з антології на тему фахового перекладу називається «Про переклад ділових документів економічного змісту з української мови на словацьку». Її автор Павло Цимрикович розглядає проблеми відтворення жанрових домінант ділових документів (договорів та угод), які складаються з комунікативної мети, композиційної структури, граматичного і лексичного контекстів. Особливу увагу приділено перекладу стандартизованих синтаксичних конструкцій, термінів і термінологізованих словосполучень. Оскільки головна мета ділового документу полягає у врегулюванні економічних взаємин між договірними сторонами, перекладачеві надзвичайно важливо зберегти максимальну точність, конкретність, лаконічність і достовірність відтворюваної інформації. Такий висновок статті є цілком обґрунтованим.

До кола Пряшівських перекладознавців укладачі антології відносять видатного словацького філолога українського походження Антона Поповіча (Anton Popovič, 1933–1984), з яким я мав приємну нагоду спілкуватись і співпрацювати на початку 1979 р. під час викладання у Братиславському університеті імені Яна Коменського, де він теж викладав, хоча основним місцем його роботи на той час був Педагогічний університет у місті Нітра. Професор Поповіч, який передчасно пішов з життя, широко відомий своїми засадничими працями з теорії художнього перекладу, літературної комунікації та інтерпретаційної термінології перекладознавства. Його монографію "*Teoria umeleckého prekladu*" (1975 р.) було перекладено кількома іноземними мовами. На жаль, три його українськомовні публікації у пряшівському часописі «Дукля» на українську тематику, згадані в історичному огляді, не увійшли до антології. До речі, у згаданому часописі автора називали цілком по-українськи – Поповичем, і саме цю транскрипцію прізвища використали укладачі антології.

Підсумовуючи огляд книги «Українське перекладознавство Пряшівщини», слід зазначити, що вона істотно розширює уявлення про українсько-словацькі і українсько-чеські перекладацькі відносини, про історію засвоєння української літератури двома західнослов'янськими мовами і про шляхи розв'язання проблем, які постають у контексті перекладу з близькоспоріднених мов.

4. ВИСНОВКИ

Українське історичне і теоретичне перекладознавство збагатилося працями, які дозволяють по-новому осмислити історію біблійного і літургійного перекладу, позначити основні віхи цього процесу, які справили величезний вплив на розвиток культури українського народу і становлення його ідентичності. Зроблено значний внесок у вивчення особливостей літургійного перекладу, який відіграє важливу роль у релігійній сфері і є чинником єднання нації довкола християнських моральних цінностей. Ґрунтовний розгляд жанрово-стилістичних проблем літургійного перекладу на матеріалі текстів двома близькоспорідненими мовами (українською і польською) створює теоретичне підґрунтя для розв'язання практичних проблем творчості перекладача релігійної літератури.

Іншим важливим аспектом розглянутих у цій статті праць є розширення географічних меж українського перекладознавства за рахунок введення у науковий обіг теоретичних і практичних здобутків представників української діаспори зі словацького регіону Пряшівщини, які доклались до вивчення історії українсько-чесько-словацьких перекладацьких відносин і розбудови часткових теорій перекладу з української і на українську мову із близькоспоріднених слов'янських мов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коптілов, В. В. (2002). *Теорія і практика перекладу*. Київ: Юніверс.
2. Шмігер, Т. & Літвіняк, О. (2024). *Українське перекладознавство Пряшівщини: антологія*. Львів: НТШ.
3. Dzera, O., & Shmiher, T. (2023). *A Chronology of Ukrainian Biblical and Liturgical Translation*. Lviv: Ivan Franko National University, Shevchenko Scientific Society.
4. Shmiher, T. (2024). *Liturgical Translation in Ukraine and Poland: A Comparative Approach to Text, Religion and Culture*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
5. Snell-Hornby, M. (1998). *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Philadelphia.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2025

Стаття рекомендована до друку 04.04.2025

Oleksandr Cherednychenko – Doctor of Philology, Professor, Academician of the Higher School Academy of Sciences of Ukraine; e-mail: o-cherednychenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4705-4324>; GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=BSwXwbAAAAAJ&hl=uk>; RESEARCH GATE: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Oleksandr-CHEREDNYCHENKO-2300643670>

NEW IN UKRAINIAN HISTORICAL AND THEORETICAL TRANSLATION STUDIES

The article represents a comprehensive study of the current state of Ukrainian translation studies in the context of biblical and liturgical translation. It is noted that scientific works on this topic allow us to reconsider the pivotal stages of the development of the religious literature translation in a new way, which played a crucial role in shaping the cultural heritage and national identity of the Ukrainian people. Liturgical translation, which has a special significance in the religious sphere, is defined as a factor that contributes to the unity of the nation around Christian moral values. The study of genre and stylistic aspects of translation on the material of the Ukrainian and Polish languages provides a theoretical basis for solving practical problems related to the work of a translator of religious literature. Particularly valuable is the expansion of the geographical boundaries of Ukrainian translation studies through the inclusion of research results of representatives of the Ukrainian diaspora in the Prešov region. Their works allowed us to fully understand the history of Ukrainian-Czech-Slovak translation relations and provided a basis for the development of partial theories of translation between closely related Slavic languages. A complex view of the problem is presented, combining historical analysis, theoretical research and practical recommendations for professional translators in the context of intercultural communication and preservation of national heritage.

Key words: Bible, genre and stylistic problems, Gospel, liturgical translation, Old Church Slavonic texts.

REFERENCES

1. Koptilov, V. V. (2002). *Teoriia i praktyka perekladu (Translation theory and practice)*. Kyiv: Yunivers.
2. Shmiher, T. & Litviniak, O. (2024). *Ukrains'ke perekladoznavstvo Priashivschyny: antolohiia (Ukrainian translation studies of the Presov region: anthologies)*. L'viv: NTSh.
3. Dzera, O., & Shmiher, T. (2023). *A Chronology of Ukrainian Biblical and Liturgical Translation*. Lviv: Ivan Franko National University, Shevchenko Scientific Society.
4. Shmiher, T. (2024). *Liturgical Translation in Ukraine and Poland: A Comparative Approach to Text, Religion and Culture*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
5. Snell-Hornby, M. (1998). *Translation Studies. An Integrated Approach*. Amsterdam: Philadelphia.

The article was received by the editors 21.02.2025

The article is recommended for printing 04.04.2025